

Мілена Кравченко

доцент кафедри соціальної і гуманітарної політики

НАДУ при Президентові України, д. держ. упр., доцент

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Здійснено аналіз причин і наслідків корупції в соціальній сфері українського суспільства. Запропоновано шляхи запобігання та протидії корупції, мінімізації її наслідків. Визначено антикорупційну стратегію в соціальній сфері. Вона має бути спрямована на превентивні заходи (покращення фінансування соціальної сфери, її модернізація, підвищення соціального захисту та рівня добробуту людей), а також на просвітницькі засоби формування антикорупційної поведінки людей (формування світоглядно-ціннісних орієнтацій громадянського демократичного суспільства, морально-етичних засад суспільної свідомості та правової свідомості громадян, набуття навичок антикорупційної поведінки).

Ключові слова: соціальна сфера; корупція; антикорупційна стратегія; модернізація українського суспільства.

Milena Kravchenko

THE PREVENTION AND COUNTERING OF THE CORRUPTION IN THE SOCIAL SPHERE AS A FACTOR OF THE MODERNIZATION OF UKRAINIAN SOCIETY

The analysis of the causes and consequences of the corruption in the social sphere of Ukrainian society has been performed. The ways of the prevention and countering of the corruption and minimizing its effects have been suggested. The anti-corruption strategy in the social sphere has been defined. It should be aimed at the preventive measures (the improvement of funding of the social sphere, its modernization, the enhance of social protection and the welfare of people), as well as educational means of the formation of anti-corruption behavior (the formation of ideological and value orientations of civil democratic society, moral and ethical principles of social consciousness and legal awareness of citizens, the acquisition of the skills of anticorruption behavior).

Keywords: the social sphere; the corruption; the anti-corruption strategy; the modernization of Ukrainian society.

Мілена Кравченко

ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КОРРУПЦИИ В СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЕ КАК ФАКТОР МОДЕРНИЗАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Осуществлен анализ причин и последствий коррупции в социальной сфере украинского общества. Предложены пути предотвращения и противодействия коррупции, минимизации ее последствий. Определена антикоррупционная стратегия в социальной сфере. Она должна быть направлена на превентивные мероприятия (улучшение финансирования социальной сферы, ее модернизацию, повышение социальной защиты и уровня благосостояния людей), а также на просветительские средства формирования антикоррупционного поведения людей (формирование мировоззренческо-ценностных ориентаций гражданского демократического общества, морально-этических принципов общественного сознания и правового сознания граждан, приобретение навыков антикоррупционного поведения).

Ключевые слова: социальная сфера; коррупция; антикоррупционная стратегия; модернизация украинского общества.

Подолання системної кризи в Україні можливе лише через модернізацію всього суспільства. Вітчизняні науковці, зокрема й Академік НАН України Ю. Пахомов, звертають увагу на те, що вагомим фактором модернізації України є запобігання та протидія корупції, «яка стала мало не головним регулятором економіки та багатьох сегментів соціальної сфери суспільства, що породжує несумісні з модернізаторським духом відчуженість, несправедливість і, відповідно, депресію» [1].

Масштаби вітчизняної корупції мають комплексний і системний характер, загрожують національній безпеці країни та свідчать про неефективність діяльності державних і суспільних інститутів, уповільнюють економічне зростання, підривають довіру громадян до влади, ускладнюють відносини України з іноземними партнерами. Корупція – це складне та багатоаспектне соціально-політичне явище, одне з найнебезпечніших проявів суспільного життя. Вона є породженням цілої системи соціальних передумов і причин: з одного боку, корупція характеризує основні процеси, які відбуваються у державі та суспільстві (порушення відносин власності, монополізація, криміналізація та тінізація економіки), з

іншого – здійснює вплив на економіку, політику, право, ідеологію, суспільну мораль.

За результатами численних соціологічних досліджень, корупцією охоплена значна частина населення – понад 65 % опитаних громадян підтвердили, що були втягнені у корупційні дії. Вимагання (хабарі, «благодійна допомога», дарунки) відбувається вдвічі частіше, ніж добровільне хабарництво [2]. За деякими оцінками, на хабарі витрачають кошти, які перевищують державний бюджет у кілька разів.

Громадяни України вважають, що соціальна сфера, до якої належать освіта, охорона здоров'я та система соціального захисту, є однією з найбільш корумпованих, оскільки стосується вирішення важливих і щоденних потреб людей. «Лідерами» є медичні та навчальні заклади, а також державні служби соціального захисту, які займаються оформленням допомоги по безробіттю, нарахуванням та переоформленням пенсій, оформленням субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, пільг та інших соціальних виплат, видачею або приватизацією державного житла

тощо. Соціально-трудові відносини також стали об'єктом корупції. Корупція в соціальній сфері призводить до нівелювання соціальної захищеності населення, поглиблюється соціальна нерівність громадян, збільшується соціальна напруга в суспільстві, відбувається знищення соціальної справедливості. Такий стан породжує в населення невпевненість у здатність влади здійснити організаційні та практичні заходи щодо подолання системної кризи.

Заслужують на увагу дослідження з питань протидії корупції В. Баштанника, Л. Гука, С. Дрьомова, Ю. Кальниша, Д. Клименка, М. Керницької, К. Левківського, Р. Марчука, І. Мельника, Ю. Мельника, А. Михненка, А. Мудрова, Є. Невмержицького, Т. Попченко, О. Прохоренка, В. Соловйова та інших. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених питанням корупції, у вітчизняній науковій думці бракує праць, в яких розкриваються механізми запобігання та протидії корупції в соціальній сфері на всіх рівнях управління.

Мета статті – здійснити аналіз причин і наслідків корупції в соціальній сфері українського суспільства, визначити шляхи запобігання та протидії корупції, мінімізації її наслідків.

Причини виникнення корупції в соціальній сфері детерміновані суспільно-трансформаційними змінами та процесами, які відбуваються в українському суспільстві, тоїму її неможливо розглядати поза межами суспільного розвитку. Ефективна протидія корупції потребує з'ясування її соціальних передумов, причин та умов корупційних діянь. З нашої точки зору, це, у першу чергу, перехід до нових економічних відносин і розпад звичної системи цінностей.

В Україні перехід до ринкової економіки призвів до таких негативних суспільних явищ, як глибока економічна та соціальна нерівність громадян, значне розширення населення за рівнем доходів, різке погіршення культурного і духовного розвитку людей, обмеження доступу населення до охорони здоров'я, освіти, науки. Значно погіршився захист соціальних і трудових прав та гарантій громадян, відбулося порушення принципів справедливості при розподілі державної власності та колишніх заощаджень населення тощо. У країні з відносно однорідним складом населення за короткий час утворився вузький прошарок багатих і дуже багатих людей одночасно з масовим зубожінням громадян. Більшість людей немає навіть того рівня доходів і соціальних гарантій, якими вони розпорядилися раніше, що продукує фізичну деградацію та моральну дезорієнтацію народу. Як свідчать результати багатьох соціологічних досліджень, понад двом третинам населення України не вистачає стабільності в суспільстві і соціальних гарантій, які забезпечують відчуття впевненості в завтрашньому дні. Все це позначилося на зниженні продуктивності суспільної праці і стимулів до неї, кваліфікаційного й освітньо-культурного рівня людей, вартості робочої сили та їх доходів.

Корупцію в соціальній сфері частково можна пояснити тим, що протягом тривалого періоду вітчизняних реформ пріоритетність надавалась головним чином трансформації економічних інститутів, а людському капіталу була відведена роль ресурсного забезпечення за залишковим принципом. Соціальна сфера розглядалась як вторинна, похідна від економічної та як така, що обтяжує економіку, тому її реформування було повільним, непослідовним і незавершеним. Такий підхід позначився на недостатності коштів для реалізації у повному обсязі вимог чинного законодавства, що при-

зводить до кризового становища галузі, до тотального недофінансування соціальних установ. Наприклад, на освіту за міжнародними стандартами необхідно виділяти 10 % ВВП, тоді як більше двадцяти років поспіль фінансування відбувається, в кращому випадку, в половину визначеної суми. Більшість лікарень і пацієнтів на всій території України страждають через відсутність найнеобхідніших медикаментів та устаткування, інфраструктура охорони здоров'я вкрай зношена і продовжує руйнуватися. Втрачається престижність праці освітян, медичних і соціальних працівників. Багато випускників працює не за спеціальністю, а ті, які хочуть працювати за фахом, прагнуть влаштуватися до приватних медичних та освітніх закладів.

Очевидним є той факт, що складна економічна ситуація негативно впливає на рівень добробуту працівників саме невиробничої сфери, широкомасштабна бідність сформувалась у працюючих осіб у бюджетній сфері та в стагнуючих галузях промисловості. Як відомо, працівники соціальної сфери отримують заробітну плату з державного бюджету. Оплата праці, яка складає основу доходів населення, залишається надто низькою для виконання її основних функцій, а міжгалузева диференціація – надто високою. Якщо порівняти середню заробітну плату за видами економічної діяльності, то при середній зарплаті по Україні в 3261 грн. (станом на кінець 2013 р.), в освіті вона складає 2730 грн., в охороні здоров'я та системи соціального захисту – 2343 грн. При цьому, за переважною більшістю видів економічної діяльності заробітна плата в 2–5 разів більша, наприклад, у промисловості, транспорті та зв'язку, державному управлінні, індустрії розваг і відпочинку. При невеликих розмірах заробітних плат у соціальній сфері ще й утворюється заборгованість із її виплати. Так, на кінець 2013 року заборгованість працівникам освіти складає 3,0 млн. грн., працівникам охорони здоров'я та соціального захисту – 4,2 млн. грн., це стосується 1,3 тис. осіб, сума боргу на одного працівника в середньому складає 4385 грн [3].

Таким чином, бюджетне фінансування соціальної сфери за мінімальними потребами, низький розмір заробітної плати працівників соціальної сфери при високому рівні відповідальності, перманентна затримка виплати зарплати – все це відбувається на фоні демонстрації багатства та візців поведінки збагачення за будь-яку ціну окремих верств населення, що й породило хабарництво.

Другою базовою причиною «розквіту» корупції в соціальній сфері можна назвати карколомну трансформацію системи соціальних цінностей, яка призвела до тотальної аморальності українського суспільства, руйнації духовного світу особистості, спотворення морального клімату всього суспільства. Більшість традиційних цінностей і норм, котрих притримувалися декілька поколінь, із яких черпалася впевненість у житті, значною мірою втратили своє минуле значення, а вакуум, що утворився від відмови колишніх цінностей і повільного формування нових, став заповнений псевдоцінностями. Зросло значення егоїстичних цінностей: швидке та індивідуальне збагачення, особиста користь у знайомствах, у суспільно-політичній та соціально-економічній ситуації; перестають цінуватися такі соціальні цінності як суспільно-значуща робота, бажання допомагати (безкорисно!) людям, а також відповідальність, порядність, чесність, доброта. На перший план вийшов так званий «споживацький лібералізм», який став необхідним компонентом або складовою частиною світогляду і психології більшості громадян України, особливо молодшого покоління.

Деструктивні норми поведінки та низька обізнаність громадян зі своїми правами й обов'язками засвідчують про деформацію суспільної свідомості. Українські науковці вказують на послаблення імунітету суспільства до корупції та антикорупційної мотивації суспільства [4]. Населення звикло розглядати корупцію як звичне і майже звичайне явище, як частину життя, як «ринковий механізм» для прискорення вирішення проблем та вважає таку поведінку виправданою. Понад дві третини опитаних вказують, що з власної ініціативи дають хабара, тому що «це нормально», «так швидше і легше вирішити питання». Показово, що на запитання: «Що ви робитиме, якщо з вас вимагатимуть хабара?» люди готові заплатити, а не відстоювати свої права [5]. Такі результати соціологічних опитувань свідчать про певну легітимізацію корупції на нижчому рівні та про нерозуміння взаємозв'язку між корупційними явищами на вищих і нижчих рівнях.

Частина корупційних проявів не сприймається українським суспільством як неетична поведінка або традиційно виправдовується, громадяни самі провокують працівників соціальної сфери на зловживання службовим становищем. Наведемо декілька прикладів. Байдуже ставлення до навчання значної частини студентства та небайдуже до отримання диплому спонукає до того, що студенти зацікавлені заплатити («купити оцінку»), але не вчити. Ті люди, які живуть на пенсію та різні види соціальної допомоги, пільги та компенсації, прагнуть отримати в незаконний спосіб їх підвищення, оскільки щоквартально зростання соціальних виплат є мізерним. Це стосується й отримання фіктивних довідок по заробітній платі для оформлення пенсії та перерахування пенсії працюючим пенсіонерам, для отримання пільг і різних видів державної соціальної допомоги, допомоги по безробіттю тощо.

Сприяє хабарництву та корупції організація надання адміністративних послуг в органах державної влади та державних установах. Побутові незручності, відсутність необхідної інформації щодо потрібних документів, низький рівень поінформованості населення про процедури і правила в державних органах влади, недостатній внутрішній контроль в органах влади, надмірна бюрократія та великі черги є основними причинами, які спонукають громадян до «пришвидшення» вирішення питання. Складність в оформленні документів для отримання різних видів допомоги змушує людей неофіційно звертатися до посадовців за консультацією, оплачуючи в порядку ініціативи такі послуги. Для працездатних осіб актуальним є отримання за винагороду фіктивних лікарняних і намагання окремих пацієнтів одержати фальшиві медичні довідки. Традиційними стали вдячність пацієнтів за надані якісні медичні послуги, а також намагання пацієнтів через неофіційну оплату отримати якісне медичне обслуговування, що породило поняття «тіньова медицина».

Таким чином, причинами масового поширення корупції в українському суспільстві є економічна та політична нестабільність, високий рівень безробіття, низькі розміри заробітної плати, споживацьке ставлення до життя, низький рівень правових знань та дотримання правових і моральних норм, відсутність скоординованих та організованих на правових засадах процедур лобювання громадських інтересів. М. Мельник однією з базових причин корупції називає втрату реального та дієвого контролю з боку народу за інститутами публічної влади та за конкретними носіями влади [6]. Вищезазначені фактори в комплексному прояві та взаємодії створили системні умови для поширення корупції в українському

суспільстві, спостерігається пасивність громадян у протидії відповідним корупційним проявам або потурання їм. Отже, протидія корупції в соціальній сфері потребує докорінної зміни підходів держави, суспільства та бізнесу до проблем соціального розвитку країни, орієнтацію на демократичні стандарти цивілізаційного світу.

Аналіз сучасного стану корупції у соціальній сфері виявив, що зловживання державною владою або службовим становищем для одержання вигоди з особистою метою відбувається на двох рівнях. До першого рівня (адміністративна або елітарна корупція) належать окремі особи, які є високопосадовцями в органах державної влади, обіймають керівні посади в медичних закладах, ВНЗ і престижних школах. До низової корупції відносять окремих «рядових» державних службовців, працівників соціальної сфери (лікарів, освітян, соціальних працівників тощо).

Науковці Є. Ковальов, В. Баштанник і Т. Попченко виділяють такі найбільш поширені форми адміністративної (верхівкової) корупції: розкрадання державного, колективного або приватного майна з використанням службового становища; службове сприяння нецільовому використанню бюджетних коштів; корупція у сфері державних закупівель; зловживання у сфері акредитації та ліцензування, клінічних випробувань, системі постачань лікарських засобів; незаконне отримання матеріальних або інших благ тощо; використання інформації, одержаної під час виконання посадових обов'язків, у корисливих чи інших особистих інтересах; невмотивована відмова у наданні відповідної інформації або несвоєчасне її надання, або надання недостовірної чи неповної службової інформації; зловживання у системі кадрового забезпечення медичної, освітньої, соціальної галузей, у тому числі протегування з особистих інтересів у призначенні на посаду кандидата, який за професійними якостями немає переваг перед іншими кандидатами.

Низова корупція обумовлена бажанням працівників, які працюють у державних установах, «компенсувати» свою низьку заробітну плату послугами за певну винагороду. Невисокі розміри оплати праці працюючих у соціальній сфері спонукають до отримання доходу від використання можливостей на своєму робочому місці, надаючи «безкоштовні» послуги в освіті, охороні здоров'я, соціальному захисті. Так, Т. Попченко вказує на особливу форму корупційних дій у сфері охорони здоров'я, коли медичні працівники використовують робочий час, робоче місце, устаткування та інші ресурси державних медичних закладів з метою отримання особистої вигоди, тобто практично займаються приватною практикою за рахунок держави [7, с. 15]. Вона пояснює такий стан речей проблемами підприємницької діяльності в Україні, зокрема бюрократичними ускладненнями під час одержання ліцензії на приватну діяльність, низьким соціальним захистом медичних працівників тощо. Отже, наявність у суспільстві «безоплатних» благ і послуг є джерелом зловживання, хабарництва, корупційних дій з боку працівників соціальної сфери.

Слід зазначити, що цілісна, системна антикорупційна політика перебуває у стадії формування. Говорячи про шляхи вирішення проблеми корупції в соціальній сфері, можна стверджувати, що є спільне розуміння владою, українським політикумом і громадянами того, що потрібно здійснювати конкретні заходи та застосовувати дієві механізми, що це явище саме по собі не зникне. Водночас на практиці нерідко спостерігаємо ситуацію, коли цілі та напрями державної політики залишаються на рівні декларацій.

З нашої точки зору, запобігання та протидія корупції в соціальній сфері неможлива без здійснення суспільних перетворень у державі, без глибоких соціально-економічних реформ, без модернізації всіх її складових. Усунення системних суперечностей соціальної сфери повинне досягатися шляхом глибокого реформування соціальної та фінансової політики, що передбачає модернізацію як її парадигми та пріоритетів, так і механізмів реалізації.

Хочемо відзначити, що розвиток соціальної сфери має стати не прерогативою держави, а справою всього суспільства. Модернізація соціальної сфери неможлива без справжньої соціальної відповідальності органів центральної та регіональної влади, місцевого самоврядування, підприємців і самих громадян за реалізацію принципів соціальної справедливості в усіх сферах життя суспільства та механізмів її досягнення, що позитивно впливатиме на зменшення корупції в соціальній сфері. Чітке усвідомлення суспільством, державою, кожним громадянином негативних наслідків корупції сприяє розумінню необхідності здійснення дієвої протидії корупції, зумовлює вживання державою та суспільством адекватних ситуації антикорупційних заходів, а громадянами – визначення характеру своєї поведінки з представниками різних структур. Тоді запропоновані шляхи запобігання та протидії корупції набудуть реальної дії.

На нашу думку, для запобігання корупції в соціальній сфері важливо вдосконалити систему перерозподілу доходів за рахунок оптимізації податків і соціальних трансфертів. Необхідна принципова зміна політики доходів через перенесення акцентів на стимулювання ефективної економічної діяльності працездатних громадян. Відповідно, актуальними заходами є скорочення низькооплачуваної та тіншової зайнятості, усунення хронічної диспропорції між результативністю праці та заробітною платою, забезпечення зростання реальної заробітної плати як основного джерела грошових надходжень населення та важливого стимулу до трудової активності. Особливо це стосується працюючих у бюджетній сфері – освітян, медиків, соціальних працівників.

Дієвим заходом, що значно зменшить рівень корупції в медичній сфері, нам вбачається забезпечення доступу економічно активного населення до надання якісних медичних послуг через формування повномасштабної системи медичного страхування. Водночас слід підкреслити, що прийняття закону про загальнообов'язкове медичне страхування вже десять років перешкоджає конфлікту інтересів суб'єктів цього процесу.

Можна стверджувати, що протидії корупції в соціальній сфері сприятимуть прозорість і доступність для всіх верств населення адміністративних послуг (оформлення та перерахунку розміру пенсій, пільг, різних видів соціальної допомоги тощо), а також мінімізація безпосереднього спілкування посадових осіб зі споживачами послуг шляхом запровадження послуг через Інтернет.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства суттєво актуалізується роль громадян, зокрема здійснення громадського контролю за дотриманням законів, спрямованих на запобігання та протидію корупції. Відкритість інформації, в першу чергу в системі державного адміністрування, відкритість влади, свобода ЗМІ, максимальне включення у моніторинг діяльності органів державної влади представників органів місцевого самоврядування, бізнесменів, науковців, журналістів, представників незалежних громадських організацій значно перешкоджатимуть розповсюдженню корупції.

Зауважимо, що громадяни, визначаючи необхідні умови для протидії верхівкової корупції, щоразу нази-

вають відміну депутатської недоторканості, посилення кримінальної відповідальності за корупцію, звільнення чиновників з роботи із забороною в подальшому обіймати подібну посаду. У цьому контексті пропонуємо створення системи декларування не тільки доходів, майнових і фінансових статків, але й витрат високопосадовцями, службовими і посадовими особами та членами їх сімей.

Оптимістичним вбачається той факт, що певна частина опитаних осіб сподівається на такі методи протидії корупції, до яких можуть бути причетні самі громадяни: правове виховання, суспільний контроль за діяльністю влади, викриття фактів корупції через ЗМІ.

Погоджуємося з вітчизняними науковцями, що необхідним напрямом запобігання та протидії корупції в соціальній сфері є формування антикорупційної культури, тобто важливо подолати в суспільстві терпиме ставлення до корупції, зробити корупцію справою ризиковою і не вигідною. Потрібна система заходів, що заохочують громадян звертатися із заявами про корупцію та боротися з нею, при цьому такі особи мають бути захищеними [4, с. 66]. Суттєво вплине на зниження рівня корупції повернення суспільних відносин у рамки закону та ефективна діяльність правоохоронних органів, а також підвищення правової свідомості громадян, ліквідація юридичної неграмотності людей, що призведе до формування суспільного попиту на нові владні прошарки всіх рівнів.

Слід наголосити, що підґрунтям запропонованих заходів є духовне відродження народу, відновлення моральних цінностей, поширення ідей, поглядів щодо формування нетерпимого, негативного ставлення до корупції як суспільно небезпечного явища, які б увійшли в свідомість теперішнього покоління та виховувалися в наступних поколіннях. Потрібно створити систему цінностей та відповідну державну політику, реалізація якої спроможна піднести задоволення інтересів і потреб громадян на значно вищій рівень.

✎ Аналіз причин виникнення корупції в соціальній сфері засвідчив, що в основі цього явища – системна криза українського суспільства, порушення базових засад його функціонування та розвитку, що деструктивно позначається на ціннісних орієнтаціях, психологічних настановах та поведінці людей. Основні чинники, які сприяють поширенню корупції в соціальній сфері, це – низький рівень соціально-економічного розвитку країни, відсутність необхідних реформ, значна відмінність рівня заробітної плати в державному і приватному секторах, споживацьке ставлення населення до життя, незрілість правової системи та низька освіченість громадян, підвищення вартості соціальних, медичних, освітніх послуг; деформація системи розподілу бюджетних коштів на соціальні потреби та їх неефективне використання; корупційна етика, яка стала альтернативою морально-етичним нормам суспільної свідомості.

У соціальній сфері наслідками поширення корупції можна назвати руйнацію суспільної моралі, знецінення соціальної справедливості; суттєве обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина; зниження належних соціальних стандартів; поглиблення соціальної нерівності громадян; порушення принципу соціальної відповідальності держави, підприємців і громадян; посилення соціальної напруги в суспільстві; підрив верховенства права; дискримінацію громадян з боку службових осіб, які мають корисливий інтерес, що задовольняється шляхом неправомірного використання владних повноважень; підрив авторитету та довіри до

держави, влада сприймається громадянами не як виразник їх інтересів і спосіб їх захисту, а як джерело небезпеки їх правам і свободам, оскільки значною мірою відбувається використання посади з метою особистого збагачення. Внаслідок корупції відбувається дискредитація основної мети державної політики – забезпечення загальносуспільних інтересів. Замість цього політика спрямовується на задоволення приватного та вузькогрупового інтересів.

Таким чином, антикорупційна стратегія в соціальній сфері, на наш погляд, має бути спрямована, в першу чергу, на превентивні заходи (модернізація, підвищення соціального захисту та рівня добробуту людей, покращення фінансування соціальної сфери), пошуку та впровадження механізмів обмеження корупції, боротьби зі зловживаннями владними повноваженнями чиновниками різних рівнів, а також на просвітницькі засоби формування антикорупційної поведінки людей (формування світоглядно-ціннісних орієнтацій громадянського демократичного суспільства, морально-етичних засад суспільної свідомості та правової свідомості громадян, набуття навичок антикорупційної поведінки).

Перспективи подальших розвідок полягають у моніторингу ситуації з корупцією в соціальній сфері, у проведенні заходів щодо інформування населення з питань запобігання та протидії корупції, адже громадяни майже не знають про зусилля влади, громадських організацій, бізнесу та ЗМІ, спрямованих на протидію корупції.

Література.

1. Лібералізм і модернізація (за матеріалами «круглого столу») // Економіка України. – 2011. – № 8. – С. 4–25.
2. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/17.htm>.
3. Держстат України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Запобігання та протидія корупції: навч. посіб. / авт. кол. : А. М. Михненко, Р. П. Марчук, А. М. Мудров [та ін.]; за ред. проф. А. М. Михненка. – К. : НАДУ, 2010. – 360 с.
5. Звіт за результатами дослідження «Корупція та корупційні ризики в державних адміністративних органах: громадська думка населення України, підприємців, експертів» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/21891>.
6. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен. : Дис... д-ра наук: 23.00.02. – 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/350762.html>.
7. Попченко Т. П. Розвиток державно-управлінських механізмів протидії виникненню корупції у сфері охорони здоров'я в Україні: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми держ. упр.» / Т. П. Попченко; НАДУ при Президентові України. – К., 2010. – 20 с.